

Slovenský naturizmus v ruskej optike

ANDREJ ČERVEŇÁK (NITRA)

Keď na začiatku 20. storočia slovenská literatúra prekonala národno-buditeľský pátos (aj vďaka víťazstvu hlasistov nad Martinčanmi, a najmä po vzniku prvej Československej republiky) a porozhliadla sa pozornejšie po Európe, našla tu obrovské inšpiračné zdroje svetovej moderny a avantgardy. Patrí k nim aj naturalizmus, expresionizmus, vitalizmus, adamizmus, vampirizmus, panteizmus, kozmizmus, naturizmus a ďalšie variácie moderného rouseauizmu. V dotyku s nimi vznikla slovenská lyrizovaná próza a slovenský naturizmus, ktorých predstaviteľom bol (popri T. Gašparovi, J. C. Hronskom, M. Figuli, D. Chrobákovi) najmä F. Švantner. Na základe jeho románu *Nevesta hôľ* by sme chceli poukázať na ruský prínos v dnešnom čítaní a recepcii slovenského naturizmu.

Dielo lyrizovanej prózy, naturizmu a expresionizmu – *Nevesta hôľ* – vyšlo v roku 1946. Ivan Kusý nazval román „rapsódiou slovenských hôľ“, Milan Šútovec mýtom, V. Marčok v ňom zdôraznil prvky tragédie, Stanislav Šmatlák ho nazval dielom literárneho primitivizmu, Ján Števček vrcholom slovenskej lyrizovanej prózy, Oskár Čepan produktom literárneho naturizmu. V *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1984 Albín Bagin charakterizuje *Nevestu hôľ* ako dielo panteistické: „*Bola to autorova protiváha tragizmu vojny a obrana pred ním* – napísal kritik a pokračoval – *Pravda, v čase vydania kniha už narazila na odpor, pretože vstúpila do odlišnej literárnej situácie*“ (s. 524). V *dejinách slovenskej literatúry* z roku 1988 S. Šmatlák o *Neveste hôľ* napísal, že „*Švantner sa preniesol do sféry legendy a mýtu (Šútovec, 1982) a výrazne oslabil reálne kontúry epického príbehu*“ (s. 521). V *Dejinách slovenského románu* z roku 1989 Ján Števček analyzuje román ako mýtus kultúrny a etický (píše: „*románový mýtus sa v nepriaznivých podmienkach vlády fašizmu a vojny musel vedome ohraničiť a byť symbolom kultúry a etiky...*“, s. 375, je to román expresionistický, v ktorom „*sú súčasne náznaky jeho novej objektivizácie: sociálnej objektivizácie mýtu*“, s. 389). Až po roku 1989 sa interpretácia *Nevesty hôľ* dočkala hlbších parametrov, a najmä komparatívnych konfrontácií. Ján Števček v *Literárnohistorických etudách* odhaľuje filozofické súvislosti medzi *Nevestou hôľ* a Schopenhauerom

podľa ponuky Thomasa Manna (1948). Nachádza ich v mytológii Májinho závoja z indickej filozofie, tak ako ju vnímal A. Schopenhauer. Je v ňom vraj obsiahnutá prírodná túžba žiť, vyjadrená vôľou, ktorá v živote človeka odstraňuje závoje zo vzťahov medzi ja – ty, podstata – jav, Freudove nadvedomie – podvedomie, sen – realita atď.

Tento rámec interpretácií **Nevesty hôľ** akceptuje aj ruská bádatelka A. G. Maškova v monografii **Slovackij naturizm** (Izd. Moskovskogo universiteta, 2005, 246 s.), dokonca ho zásadne prehlbuje a rozširuje. Jej história témy je impozantne presvedčivá. O slovenskom naturizme uvažuje komparatívne, na pozadí európskej moderny a takých autorov ako Giono, Ramus, Hamsun, Schopenhauer, Mann, Nietzsche, Heidegger, Bergson a ďalší, o ktorých sa slovenskí vedci (s výnimkou J. Števčeka) zmieňovali, ale neanalyzovali ich. A. G. Maškova prehlbuje prof. Števčeka (jeho súvislosti medzi Švantnerom a Schopenhauerom) – analyzuje najmä „Májin závoj“ (ľudskú nevedomosť), ktorý bráni človeku rozlišovať ja od ty, jav od podstaty („bránia mu v tom podmienky jeho poznania, Májin závoj, ktorý zastiera jeho zrak a svet“), preto musí prísť (Schopenhauerova) životná vôľa, ktorá vládne nad všetkým. Hrdina Nevesty hôľ odstraňuje tento závoj zo svojho vzťahu k Zune až pri poslednom ich stretnutí. Zuna je symbol prírody, stelesnenie zmyslového erotizmu, ako východiska a základu života, preto civilizovaný Libor nie je schopný ich naturalisticky, resp. naturisticky prijať. A. G. Maškova podáva genézu Máji, ktorú nachádza v stredovekej indickej filozofii, vo Védach a Upanišade, ale aj v Biblii (motívy Apokalypsy). Tieto súvislosti medzi slovenským naturizmom, Nevestou hôľ a dejinami filozofie a etiky slovenskí literárni vedci neanalyzovali v takej miere.

Čo je však úplné novum v Maškovej interpretácii Nevesty hôľ a slovenského naturizmu? Okrajovo: *fosílie čechoslovakizmu* (Maškova cituje A. Pražáka: „samotný duch slovenskej literatúry je vo svojom základe český“, pretože slovenská literatúra „je iba lokálnym variantom všenárodnej (čiže československej – A. M.) literatúry (s. 35); marginálie o podobách (či súvislostiach?) medzi slovenským i Švantnerovým naturizmom a *teozofiou* (spomína Steinerja) – po analýze psychológie prírody a apsychockosti Zuny bádatelka poznamenáva: „Nie je vylúčené, že naturisti v tomto splatili daň Steinerovej antropozofii“ (s. 78); *spája Steinerja s Nietzsche* (ich filozofiu o dvoch základoch človeka – prírodnom a sociálnom, zvieracom a duchovnom). Píše: „v 225. *aforizme z knihy Mimo dobra a zla Nietzsche píše: „V človekovi... tvar i tvorec – sojedine-ny vojedino... v človekovi je materiál, úlomok, odpad, hlina, špina,*

nezmyselnosť, chaos; lenže v človekovi je aj tvorca, sochár, tvrdosť kladi-va, božský pozorovateľ" (s. 80) a prichádza k záveru: „*Ilustráciou tejto tézy môže byť Švantnerov román Nevesta hôľ*" (tamtiež); prehlbuje význam Bergsona pre slovenský naturizmus, ktorý vraj odmietol Nietzscheho teóriu „večných návratov... uzatvoreného kruhu“ a nastolil teóriu špirálovitého vývinu, čiže teóriu otvorenosti človeka voči svetu...

V tomto bode si Maškova – ako prvá – berie na pomoc N. A. Berďajeva, ktorý taktiež odmietol teóriu otvorenosti človeka, ako neustáleho vývinu a zmeny: „*Realizácia ľudskej osobnosti – cituje Maškova Berďajeva – predpokladá zmenu a vznik nového, ale predpokladá aj nemennosť, bez ktorej by neexistoval človek. Vo vývine osobnosti človek musí zostať verný sám sebe, nezrádzať seba, uchovať si svoju tvár, ktorá je predurčená večnosť*" (84). Táto polemika s Bergsonom (človek sa musí prekonávať) a Nietzsche (človek musí prekročiť seba) bola akiste diktovaná osudom Berďajeva ako emigranta a odmietnutím marxistického determinizmu a revolučnej zmeny človeka. Uvedené varianty evolúcie prírody a človeka, resp., ako píše Maškova „*uvedené postuláty „filozofov života“ našli odraz vo filozofickej koncepcii i poetike prózy naturizmu*" (84). Berďajev konfrontoval sociologický a kozmický svetonázor, odmietol ten prvý, ktorý sa nachádza na povrchu javov maličkého kúska zeme (porevolučného Ruska). Slovenský naturizmus trval aj počas druhej svetovej vojny, ktorá zbúrала ustálené formy života, ale vytvorila predpoklady aj pre vznik nového (podľa naturistov nabúrала realizmus a podporila vznik imanentných a transcendentálnych koncepcií života a literatúry). V tom videli naturisti, tak ako Berďajev, aj pozitívum. Berďajev chápal vojnu ako zlo, ale, na druhej strane, videl aj isté pozitíva vojny: „*Podstata vojny nie je tvorivá, ale záporná, ničivá; lenže vojna môže prebudiť tvorivé sily, môže pôsobiť na prehlbenie života. Pred ľudstvom vyvstávajú stále nové a nové tvorivé úlohy, úlohy pri tvorbe energií, ktoré sa vynárajú z tmavej pôvodnej hĺbky bytia pri tvorbe nového života a nového vedomia*" (s. 77). Slovenskí naturisti, podľa názoru A. G. Maškovej, odmietli socialistický realizmus a „*dali prednosť antropomorfnému chápaniu života, reštrukturalizácii „pôvodnej hĺbke života*" (Berďajev), *univerzálnym hodnotám, kozmickým silám* (podľa Schopenhauera) „*večnej idey*" (77).

V tomto bode sa však vynára problém Dostojevského, ktorý tak slovenskí autori, ako aj A. Maškova, nereflektujú. Po prvé: názor Berďajeva na vojnu je takmer parafrázou (intertextualita) Dostojevského, ktorý o vojne napísal: „*Dlhý mier pôsobí na vznik krutosti, zbabelosti i hrubý otylý egoizmus, ale hlavne – na intelektuálnu stagnáciu... vojna osvieži*

vzduch, ktorý dýchame a od ktorého sa dusíme...“ (Dostojevského Denník z roku 1877). Po druhé: v Švantnerových Variáciách (Balada) sa nachádza tento záznam – „Slovenské ľudové balady sú zaujímavé. Dala by sa z nich vybrať téma na novelu. Napríklad tá o šuhajovi, ktorý zabíja svoju milú. Táto téma sa v baladách často opakuje. A bola vo svetovej literatúre už spracovaná. Pravda, svojským, od nášho ľudového podania odlišným spôsobom. Spomínam len Dostojevského prípad *Akuľkin v Mŕtvom dome*“ (F. Švantner: *Novely*. Bratislava 1976, s. 511). V ďalších 15 riadkoch načrtáva sujet lásky, ktorá končí vraždou milej, ale ktorú ona akoby očakávala. Je to sujet Dostojevského príbehu *Akuľkin manžel*, ktorý sa preliad do sujetu Švantnerovej novely *Nevesta hôľ*. Po tretie: v novele sa objavujú štyria ruskí kozáci, ktorí sa ocitnú v slovenskom mlyne, vychutnajú mlynárku („...bola zo samého cukru. Nohy z cukru, ruky z cukru, tvár z cukru, hu, hu, sladkosť nadostač“, tamtiež, s. 231), z ktorého sa narodí hrdinka novely *Zuna*, ale jej otcov, štyroch kozákov, mlynárka ešte v túto noc zavraždí. Budú sa však objavovať v snoch mlynárky a *Zuny* a prejavovať záujem o dobro svojej dcéry *Zuny*. Keď mladý horár, rozprávač a hrdina *Nevesty hôľ*, sa bude uchádzať o *Zunu*, štyria kozáci mu ju prídu predstaviť podľa staroslovanského zvyku – „treba najprv zistiť a na verejnosť vyhlásiť bezúhonnosť, aby sme sa presnejšie vyjadrili, poctivosť, cheche, poctivosť nevesty... najprv k popovi a potom príde plachta! Neurážajte sa, cheche, plachta tu hrá dôležitú úlohu, to je starý slovanský zvyk...“ (s. 244). Pre ženícha, vravia, to nie je dôležité, ale pre otca, pre otcov áno, a pokračujú: „*Len si spomeňme na Akuľkinho muža, aká paskuda, naničhodník, a je to iba obyčajný literárny prípad*“ (s. 244). Napriek týmto skutočnostiam motív kozákov, ktorý má občas funkciu leitmotívu, sa nestal predmetom interpretácie ani slovenských, ani ruských interpretácií, napriek tomu, že sme naňho upozornili už roku 1986 (A.Č.: Švantner a Dostojevskij. In: *Človek v literatúre*. Bratislava, s. 162–186). Nie je vylúčené, že hlbšia analýza *Akuľkininho* manžela, ale aj Dostojevského prítomnosti v *Neveste hôľ* (Zosimovského videnia prírody – s. 212, funkcia snov v novele, alúzie dialógu Ivana Karamazova s čertom – s. 312–313, ako aj útek *Nastasji Filipovny* spred oltára – s. 318 a ďalšie idey, myšlienky a prieniky Švantnera do tajomstiev človeka by korigovali čiastočne podiel západných filozofov nielen na štruktúre a teleológii *Nevesty hôľ*, ale aj slovenského naturizmu).

Ruský pohľad A. G. Maškovej na slovenský naturizmus, tak ako sme ho analyzovali na materiáli *Nevesty hôľ*, prehbil ukotvenosť naturizmu

nielen v domácich tradíciách, ale aj v európskej (západoeurópskej i ruskej) literatúre, filozofii a kultúre.

Literatúra

- J. Števček: Literárno-historické etudy. Bratislava, 1966
 A. G. Maškova: Slovacikj naturizm. Moskva, 2005
 F. Švantner: Novely. Bratislava, 1976
 S. Šmatlák: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, 1988
 J. Števček: Dejiny slovenského románu. Bratislava, 1989
 F. M. Dostojevskij: Polnoje sobranije sočinenij v 30 tomach, t. 25, Leningrad 1983
 A. Červeňák: Človek v literatúre. Bratislava 1986

